

GALICIA HISTÓRICA

Folla de historia e documentos composteláns

Ano 10. Nº 95, Xaneiro, 2025

O RELOXEIRO FLAMENCO JAN VAN ERP

Mestre reloxeiro do primeiro reloxo da torre do reloxo do ano 1680

No presente ano do 2025 vaise restaurar un dos elementos máis icónicos da catedral de Santiago de Compostela: a torre do reloxo, tamén coñecida co nome da “Berenguela” (aínda que sexa erróneo ese nome). Neste caso non imos falar do proceso construtivo da torre feita polo mestre Domingo de Andrade, se non que imonos centrar no primeiro reloxo colocado na torre, así coma no seu autor, un reloxeiro estranxeiro.

A torre do reloxo tal e como di o profesor Miguel Taín é “unha construción paradigmática do barroco galego e obra mestra de Domingo de Andrade”. Na acta capitular do 21 de xaneiro do ano 1676 decídese remodelar a antiga torre medieval que formaba o “Fincapé dos Ourives” coas trazas de Andrade, proporcionándolle máis altura grazas aos dous novos corpos realizados, sendo o primeiro cuadrangular e o segundo octogonal e coroada cunha cúpula con lanterna. Finalizouse catro anos despois, no ano 1680.

O 22 de abril do ano 1678¹ (aínda estíbese en pleno proceso construtivo da torre) o cabido outorga poder ao señor cardeal fabricante don Manuel Patiño “para que concierte con un flamenco que se halla en esta ciudad la manufactura de ruedas y demás instrumentos que fueren menester para el reloj nuevo correspondiente a la campana grande de Santiago por jornal o como mejor le pareciere”. Este reloxo novo substituirá ao antigo feito polo mestre Guillén no ano 1527.

Un ano despois, concretamente no ano 1679, rexistrase outra mención a ese reloxeiro flamenco e un compañeiro del:

Jornales y otras cossas del Reloxero Juan Flamenco. 1679

Mas da en datta cinco mill quinientos y ochenta y ocho reales y 8 maravedis por tantos que por dicha quenta y firma del dicho veedor de la fabrica consta importaron los jornales que hubieron de auer en este dicho año los relojeros Juan y Santiago flamencos que trabajaron en el reloj nuevo; en que entran carbón, azero y un colete que se les dio para trabajar².

Por primeira vez aparecen os nomes dos reloxeiros, Juan e Santiago. Probabelmente sexa unha tradución dos seus nomes orixinais, Jan e Jakobus.

¿Que facían uns reloxeiros flamencos na cidade de Santiago? ¿Chegaron atraídos polas obras que estábanse a realizar na catedral? ¿Tiñan aquí algún contacto? Algunhas destas preguntas terán resposta a continuación. Jan e Jakobus encargáronse de realizar o novo reloxo pero non tiñan a categoría de reloxeiros da catedral de Santiago, xa que tanto no ano 1679 coma no ano 1680 o reloxeiro era Juan de Lema.

Un ano despois (1681) enuméranse no libro de fábrica os materiais que necesitaron para construír o reloxo (o título previo á descrición serviría para un libro de George R.R. Martin ambientado no mundo de Xogo de Tronos):

Plomo, fierro y acero. Para la fabrica. 1681

Mas da en data, dos mill ducientos y diez reales y diez y ocho maravedís de vellón que valen, setenta y cinco mill, ciento y cinquenta y ocho maravedís. Por tantos que pago por diferentes partidas de plomo, fierro y acero que se compro para hacer el reloj nuevo que se hico en esta santa iglesia y otras hobras de la fabrica de ella según consto de las libranças y papeles que de dichos materiales les ha dado el veedor que los exsiuio y presento por menor³.

Nese mesmo ano de 1681 tamén describíense os alugueiros dos instrumentos para o reloxo por parte do cerralleiro Bernardo González, así como os traballos feitos polo xaspista Miguel de Herbay e o tallista Francisco Brouçes.

Alquileres de instrumentos, para la fabrica del Relox. 1681

Mas da en data, ducientos y cinquenta reales de vellón que valen ocho mill y quinientos maravedís por los mismos que pago a Bernardo Goncalvez cerragero vecino desta ciudad en cuya cantidad se ajusto de horden de esta santa yglesia el alquiler de barquines, cafra, martillos y otros instrumentos, que dio para la fabrica y echura del Relox que se hico para la torre nueva desta santa yglesia de que presento reciuo

Escudo para la quarta mano del Relox. 1681

Mas da en data seiscientos y diez reales que valen veynte mill setticientos y quarenta maravedís, por tantos que se quedaron deviendo a Miguel de Herbay xaspista y a Francisco Brouces, tallista por el trauajo que han tenido en acabar la ultima mano del Relox, la qual se trauajó en tiempo del señor

¹ABCS. Actas Capitulares. IG 0629. Fols. 173v-175v

²ABCS. Libro 2º de Fábrica. IG 534 (1653-1686). Fol. 350r.

³ABCS. Libro 2º de Fábrica. IG 534 (1653-1686). Fol. 376v.

*Cardenal don Manuel Suarez Patiño fabriquero
su ante cesor, de que exsibio reciuo⁴*

Pablo Pérez Costanti rexistra no seu “Diccionario de Artistas que florecieron en Galicia durante los siglos XVI y XVII” a Miguel Derbay, “marmolista flamenco, vecindado en la ciudad de Santiago (último tercio del siglo XVII)”. Firmaba en varios documentos da catedral como “Herbay, maestro jaspista”. No ano 1678 Herbay e Brouçes recibiron do cabido 2300 reais “por haber hecho todas las tallas de los quatro arcos del primer cuerpo de la torre nueva del Relox, trofeos y quatro escudos de dicha torre y más guarnición que en ella está”. E no ano 1679, 1248 reais “por haber labrado dos escudos de cantería que han de servir para poner las manos del Relox nuevo, y aunque están hechos tres, el otro se hizo de jornal”. Catro caras da torre, catro reloxos. Tanto Herbay coma Brouçes levaban varios anos traballando para o cabido (Herbay dende o ano 1665 e Brouçes dende o ano 1672). Ambos eran flamencos, así que aquí cobra forza a hipótese de que puideron ser eles quen es avisaran aos reloxeiros Jan e Jakobus para acudir á cidade de Santiago a ofertarse para facer o novo relox.

O 21 de xuño de 1681 o cabido nomea ao flamenco Juan Van Gorpe como novo reloxeiro da catedral de Santiago, outorgándolle a partires dese intre o salario asignado de 150 ducados anuais.

Se admite a "Juan Van Gorpe" "reloxero flamenco" como "reloxero desta santa yglesia con salario de 150 ducados"⁵

No libro de fábrica o mencionan como reloxeiro francés, non flamenco. No ano 1682 píntanse as mans do relox:

Mas da en data seiscientos y ochenta y siete reales y seis maravedís de vellón, valen veynte y tres mill trecientos y sesenta y quatro maravedís que pago por el coste de diferentes generos de pinturas que se compraron en Portugal para pintar las manos del relox de esta santa yglesia y otras cosas para el servicio de su obra y fabrica, de que presento quenta y racon ffirmada del veedor que se miro y rregistro por menor⁶

Dous anos despois de nomealo reloxeiro da catedral, Juan Van Gorpe solicita ao cabido unha axuda para peregrinar a Xerusalén, asegurándolles que deixaría a unha persoa competente no seu posto. Na sesión do 9 de marzo do ano 1683 o cabido decide outorgarlle unha axuda de sesenta reais.

Que se den de la fabrica 60 reales de a 8 al reloxo.

En este cauildo se leyó un memorial de Juan dan Herp, relojero desta santa yglesia en que dize trata de hacer peregrinacion a la santa cassa de Jerusalem en que tardará dos años.

Y en este tiempo dejara persona que cuyde del relox y suplica al cauildo se sirua mandarle dar una ayuda de costa...⁷

Nesta axuda concedida aparece outra variante do seu apelido, dan Herp. Nos Países Baixos o apelido Van Erp é bastante habitual. Os cóengos escribiron o seu apelido tal e como soáballes.

¿É tempo de abondo dous anos para realizar a peregrinación a Xerusalén? Probabelmente si, pero non hai constancia documental da planificación desa viaxe. O habitual era embarcarse nun barco dende algún porto de Italia na primavera ou no verán, facendo escalas en varios portos do Mediterráneo e finalmente chegando a Terra Santa. O momento da súa partida non sería antes do mes de agosto de 1683 xa que ata ese intre estivo contratado polo cabido, comezando a súa peregrinación como moi cedo no mes de setembro dese ano. Hai que ter en conta que nos meses de outono e de inverno non se facían moitas viaxes polo mal tempo. O seu substituto, o reloxeiro e cerralleiro Bernardo González comezou a traballar no mes de outubro de 1683.

¿Completo Jan Van Erp a súa peregrinación? Non hai constancia diso, pero sería moi interesante poder consultar o listado feito no ano 1938 polo polaco Bertrand Zimolong, onde recolleu o rexistro realizado polos franciscanos da Custodia da Terra Santa de todos os peregrinos que chegaron a Xerusalén entre os anos 1561 e 1695, anotando o nome e a orixe de cada visitante. O único seguro é que no ano 1685 notificase a súa morte.

Relogero flamenco. 1685

Mas da en data mill ducientos y nouenta y un reales de vellón valen quarenta y tres mill ochocientos y nouenta y quatro maravedís por tantos que pago a Juan el Relogero flamenco por el salario que deuio hauer en ocho meses del año pasado de ochenta y tres a racon de ciento y cinquenta ducados de salario en cuya cantidad entran los gastos de su entierro a que mando el cauildo asistiese dicho señor fabriquero don Juan Antonio Saavedra de que exsiuio memoria y quenta.⁸

Pódese entender según esta notificación que Jan Van Erp morreu na cidade de Santiago de Compostela, xa que o cabido manda asistir ao seu enterro ao cóengo fabriqueiro. ¿Xa retornara de Xerusalén, ou máis ben non lle dera tempo nin a iniciar a viaxe por mor dalgunha enfermidade? Mentres non aparezan máis documentos, estas preguntas non terán unha resposta posibel, pero sempre poderemos imaxinarnos que Jan Van Erp, mestre reloxeiro do primeiro relox da remozada torre do relox, puido concluír a súa peregrinación e tornar a Santiago para poder ver por última vez a súa obra antes de morrer.

Jorge García García

⁴ABCS. Libro 2º de Fábrica. IG 534. Fol. 378r-378v

⁵ABCS. Actas Capitulares. IG 0630. Fols. 168v-169r

⁶ABCS. Libro 2º de Fábrica. IG 534. Fol. 423v

⁷ABCS. Actas Capitulares. IG 0631. Fol. 117v

⁸ABCS. Libro 2º de Fábrica. IG 534. Fol. 435v